

Gazdag jellemábrázolás, ellentétek A varázsfuvolában

Jánoshegyi Anna

Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Kar
előadóművészet klasszikus ének szak, BA II. évfolyam

Oberfrank Péter Liszt –díjas karmester, zongoraművész, művésztanár

Bevezető

A XVIII. századi bécsi és annak környéki populáris színházakban az utcai humor, a bűvészet, a rejtély és a bohózat az előadott színdarabok közkedvelt elemei. A színházakban a középkori mímus hagyománya él tovább, olyan olasz-francia színpadi eszközök alkalmazásával, mint a színpadi emelők, süllyesztők, forgószínpad és zajgépek. Ezek az eszközök a varázssoperák elengedhetetlen kellékei, hiszen azokban a valóság és a képzelet egymásba fonódik. A bécsi közönség számára a látványosság és a történet regényessége a színdarab sikerét nagymértékben meghatározta. Venzel Müller „*Kaspar der Fagottist*” című szabadító operáját 1791. június elején mutatták be a Freihaustheaterrel konkurens Leopoldstadti Színházban. Így a szerzők a második felvonásban a kulcsfigurák jellemeit ellenkezőjére váltották. („törélmélet”, Ezért van az, hogy Az Éj Királynőjét a mű elején jónak, a második felvonás elejétől meg rossznak látjuk, a tervezetben gonosz mágus és jó királynő szerepel.)

A *varázsfuvola* szabadkőműves gondolatokkal átszőtt története Terrason „*Histoire ou vie tirée des monumets anecdotes de l'ancienne Egypte*” című könyvéhez kapcsolódik, melyben Sethos herceg egy gonosz királynő miatt elhagyja otthonát, és idegen földön hőstetteket hajt végre, ezáltal beavatott lesz, és még örökségét is visszautasítja annak érdekében, hogy a „beavatottak körében” éli le hátralévő életét.

„Beavatottnak lenni: ez a kulcsa a szabadkőművesek eszmevilágának. Nem más ez, mint egy emberideál, egy életszemlélet szimbóluma.”¹ (Szerénység, engedelmesség, erkölcsös élet, emberiség szeretete, bátorság, bőkezűség. Maga Mozart a „Zur Wohltätigkeit” elnevezésű szabadkőműves páholyhoz csatlakozott.)

Rövid áttekintés A varázsfuvola szereplőiről és azok jellemeiről

Az Éj Királynőjét hatalomvágy, önzés jellemzi, ő képviseli a sötétséget, „a bűnt mint teljes és zárt világot. Ő tehát nem egy bűnös a morális világban, hanem maga az amorális világ.”² Tehát, Az Éj Királynőjének nem az a rossz, amit ő gondol, hanem annak ellentéte a negatív. (Sarastrót „Bösewicht”-nek, azaz „Szörnyeteg”-nek nevezi első áriájában). Serioso figura, drámai koloratúrszoprán szerep. Monostatost nem

¹ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 263.o.

² Fodor Géza: *A Mozart-opera világképe*, internet: <http://mek.oszk.hu/05000/05024/> Letöltve: 2012.12.03.

tudjuk, miért Sarastro szolgálatában áll a daljáték nagy részében, hiszen ő a műben a „primitív gonoszság”³ megtestesítője. Később átáll Az Éj Királynőjének oldalára. Monostatos buffo figura, Papageno negatív tükre. Karaktertenorok éneklik.

A Három Dáma- Az Éj Királynőjéhez hasonlóan- a nők rossz tulajdonságait vetítik szemünk elé (féltékenység, bizonygatás, veszekedés, vak buzgás). Komikus és komoly elemei is vannak megjelenésüknek, így nem behatárolható a szerepek jellege. Mindig együtt vannak jelen a színpadon, általában két szoprán és egy mezzoszoprán énekli. A Három Gyermeke Sarastro apródjai, vezetik, illetve jó tanácsokkal látják el a Paminát, Taminót és Papagenót, a fiatalok szellemi-és személyiségfejlődését pozitív irányba terelve.

Sarastro képviseli a jóságot, a tiszta érzést, bölcsességet és a testvéri együttérzést. A humánus megtestesítője a „Singspiel”-ben. Seroiso figura. Profundo basszusok éneklik. Az Öreg pap, és a papok Sarastro eszméit képviselik a műben. Seroiso figurák. Az Öreg Pap bariton szerep. Tamino, Pamina és Papageno az egyik világból jutnak el a másikba, gyakorlatilag együtt indulnak el (lelkileg), egyszerre ismerik fel Sarastro világának nagyszerűségét. Tamino, japán herceg, a mű elején (első felvonás, első kép) még gyermek, hiszékeny. A híres „Képáriában” már felnőtt jellemvonások mutatkoznak, beleszeret Paminába, érzékeny, de még naiv. A mű végére a szereplő megtelik bátorsággal, igaz férfi lesz, ő is-mint Sarastro- a szabadkőművesség eszméit képviseli. Tamino hősi alkat, serioiso figura, lírai tenor szerep. Pamina, Az Éj Királynőjének leánya, tüzes ellentéte a Királynőnek. Az édesanyja után aggódó lányból a próbák során megértő, szerelmes komoly gondolkodású a szabadkőműves eszméknek megfelelő nő válik. Seroiso figura, lírai szoprán szerep.

Papageno nem esik keresztül személyiségfejlődésen. A daljáték legtermészetesebb figurája. Célja az életben maradás, a természetes boldogság. Nehezen, de kiállja a próbákat, és megkapja élete párját, Papagenát. Mindkét szereplő komikus figura. Papageno bariton, Papagena soubrette-szoprán szerep.

Gazdag jellemábrázolás

A *varázsfuvola* figuráit elsősorban a mozarti zene karakterizálása alapján, másodsorban a Schikaneder szövegkönyve alapján elemzem. A negatív szereplőkkel

³ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 273.o.

kezdem, és eljutok a pozitív szereplőkhöz, legutóbb a három fiatal elemzem, akik a sötétség világából átküzdik magukat a fény világába.

A műben az amorális világ legfőbb képviselője Az Éj Királynője, aki mindössze három képből jelenik meg személyesen. Első megjelenése (első felvonás) egy portré-ária, mely első felében megmutatja Tamino elképzelését a királynőről, és az ária második felében pedig megmutatkozik a királynő igazi jelleme. A recitativóban és áriában azonban kiderül, hogy nem igazi fájdalmat érez elrabolt lánya iránt, hanem a hatalom megszerzésének eszközének akarja megszerezni Taminót. Az Éj Királynőjének első recitativójában önsajnálata dominál, amely a zenekari bevezető Allegro maestrosójában a hegedűakkordok kereszttritmusára és a baljós bögőszólam révén óriási önbizalommal párosul. Ez az előzene jelzi a nagy királynő bevonulását. A bevezető „orgonapont feletti hármashangzatokban emelkedő szinkópa-feszültsége”⁴ az egész recitativót végigkíséri. Az opera serio-jellegét a g-mollba átforduló Larghetto az ária lassú része is meghatározza. Tamino Az Éj királynőjében a fájdalmas anyát látja, ebből következik, hogy a nézők is az első felvonásban Az Éj Királynőjét látják a daljáték pozitív pólusának. Az ária első motívuma őszintének hangzik,



de Pamina ugyancsak g-moll arájában (második felvonás) Tamino iránt érzett színtiszta kétségbeesésének kifejezése elárulja az igazságot. Mozart zenéjében a g-moll hangneme mély, sötét érzelmeket képvisel (két szimfónia).



Az Éj Királynője a gonosz varázslóra is visszaemlékezik, ezt egy erős zenekari frázisból (ami egy B-dúrba kapaszkodó szekvencia) érezzük. A motívum hevessége elárulja, hogy Sarastro és Az éj Királynője között annak idején egy mély és intim kapcsolat volt



⁴ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 315.o.

Az Éj Királynője vízióival egyre határozottabban meggyőzi Taminót. Az ária látomás-egységének elején a kromatikus dallamvonulat előkészíti a panasz Tamino által képzelt reális létét; „Noch seh ich ihr Zittern”. A lassú rész végén már Pamina kétségbeesett szavait idézi a királynő Taminónak, ezzel még jobban ösztönzi Taminót a segítségre; „Ach helft!”. A Larghetto utolsó mondata a királynő megalázottságát, lemondását árulja el:



Azért lehet igaznak gondolni az ária Larghettóját, mert Mozart az alapvető emberi érzelmeket tisztelte még egy negatív figuránál is.

Az Éj Királynője a jóhiszemű Taminót az anyai érzelm hitelességével szerzi meg. Véleményem szerint egy ilyen hatalomvágygal rendelkező személy, mint Az Éj Királynője, aki a saját lányát alattvalónak tekinti, a hatalom megszerzéséhez eszközként használja mindkét fiataalt. Az ária gyors részében megjelenik a magabiztosan parancsoló királynő, a B-dúr Allegro a recitativo kétes bevezetőjének továbbvezetése. A hatalmas királynő nem ismer ellentmondást, a zene magabiztos hármashangzat- dallamvezetése csupa fenyegetést mutat. „A királynő ismeri Tamino érzéseit és ezekre építi terveit. Szavait egyre jobban átjárja a szenvedély, a koloratúr szakaszban már az extázis határán jár. Lelkében hatalmas erő rejtőzik!”⁵ Ez a fergeteges szenvedély a d-moll áriában visszatér.

A második felvonásban elhangzó, Paminával folytatott prózadialógusában megtudjuk a daljáték értelmét. Az Éj Királynőjének férje meghalt, és a hatalmat barátjára, Sarastrora hagyta. A Napkör a hatalom jelképe, ezt akarja visszaszerezni Az Éj Királynője, tört ad Pamina kezébe, hogy ölje meg Sarastrot, így könnyen megkaparinthatja a Napkört (az antik mitológiában a nappal és az Éjszaka ellentétek, de nem ellenségek. Schikaneder ezt a szimbolikát erkölcsi ellentéttel tölti meg, így Az Éj Királynője Sarastro esküdt ellenségévé válik).

Az Éj Királynőjének híres d-moll áriájában (No. 14.) a bosszú öröme szólal meg. Boldog, euforikus állapotban van, hogy lányát büntetheti, és az szenved. A harag szívből jövő, de ez az érzés az amorális világ képviselőjének olyan, mint egy tiszta

⁵ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 318.o.

szerellem a morális világban. Staccatóival a háromvonalas oktávban kikacagja lányát, hogy az mind testileg, mind lelkileg szerencsétlenül szenved. A szenvedélyes vihar itt csúcsosodik ki, az ária triolás része pedig démoni hangokat idéz. Az ária vége felé a határozottan megszólaló fél- és egészskották éreztetik, hogy a királynő már az örületig könyörög a bosszúistenekhez, az ária recitativo szerű mondatban végződik, az átok a domináns hangon elakad, és a zenekar zárja le a jelenetet.



Az Éj Királynőjének utoljára a második felvonás utolsó jelenetében lép színre. A kvintett a dráma legsötétebb oldala, melyben a királynő Monostatosnak ígéri gyermeke kezét. A résztvevők (Az Éj Királynője, A Három Dáma, Monostatos) hangja egységes. Monostatos a királynővel egyenrangú félként vesz részt a cselben, ő adja meg az alaphangot az alábbi könyörtelen motívummal:



Monostatos „parancsol” a királynőnek, hogy tartsa meg szavát, és győzelem esetén adja neki lánya kezét.



Monostatos primitíven erőszakos, aljas. Sarastro udvarában Paminát cibálja a színre, Mozart rövid motívumokkal érzékelteti vágyait. Motívumai lihegést és brutalitást szimbolizálnak.



Kisszerű gonoszsága erőszak helyett inkább színt visz a daljátékba. Monostatos portréja a második felvonásban van, Pamina virágok között alszik, és Monostatos, mint szörnyeteg éneklí vidám, de sóvárgó dallamát:



„Drága hold, ó el ne árulj, csukd be mind a két szemed.”⁶ - énekli, hogy tettét végrehajthassa. Fő gondolata Monostatosnak, hogy Paminát erőszakkal megszerezze magának.

A Három Dáma alakja kettős jellegű, néhol mesealakokként, máshol Az Éj Királynőjének udvarhölgyeiként, bizalmasaiként, hús-vér nőkként jelennek meg. Mozart a tündérfigurákat kevés hangszerrel, áttetsző zenével éri el, a három magas énekhang általában tercben, vagy szekstben csendül össze.



Kacér dallamuk az első felvonásban női énjükről árulkodik. Némi rafináltság bevetésével próbálják társaikat elküldeni, hogy Taminóval maradhassanak. Komikusan egymás szavába vágnek, majd a G-dúr dominánsán együtt mondják: „én maradok vele”. Mozart a dámák csintalanságát fuvola- és oboafigurációval érzékelteti.

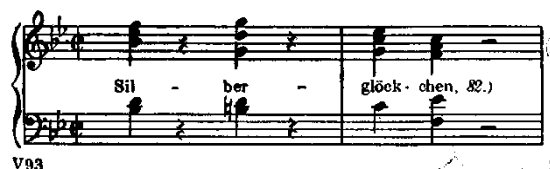


A bevezető c-moll hangneme Esz-dúrba modulál, majd Asz- és G-dúrokon keresztül C-dúrban ér véget a jelenetsorozat. Az első kvintettben a dámák drámaiak, megszűnik tündér-létük, Tamino sem kell nekik már, hiszen ő Az Éj Királynője eszköze lett.

Taminóval az első Dáma a Varázsfuvola átadásakor méltóságteljesen beszélget, a dallam megfelelője Sarastro F-dúr áriája kezdőmotívumának. Ez szimbolikus utalás arra, hogy Sarastro erkölcsi világába vezeti át a varázshangszer Taminót.



Papagenóval azonban fenyegetően beszélnek, hiszen ő nem akar Sarastro birodalmába menni, ezután odaadják neki a védelmező harangjátékot.



⁶ W.A. Mozart- E. Schikaneder: *A varázsfuvola libretto*, Harsányi Zsolt fordítása, 42.o.

A második felvonás kvintettjében megkísérelik a próbát kiálló fiatalok megzavarását, de ez a tervük is kudarcba fullad. Legutoljára a második felvonás utolsó kvintettjében vannak jelen, de itt csak kísérőszólamokként.

A Három Gyermek négyszer lép fel a darabban, minden egyes alkalommal „deus ex machina” jelennek meg a jó ügy érdekében. A Három Gyermek, „aki nem nő, és nem férfi, hanem semleges nemű szellem, kívül áll a nők megtestesítette éjszaka, és a férfiak megtestesítette napfény küzdelmének hadszínterén.”⁷ Az Éj Királynőjének udvarhölgyei kérték meg őket, hogy segítsék az ifjak boldogulását, nem számítva arra, hogy Sarastro oldalára kerülnek. A daljáték egyetlen A-dúr zenéjéből kiderül (No.16.), hogy Sarastro oldalán avatkoznak be a gyermekek.

Az Öreg Pap Sarastro eszméit képviseli, A Böcsesség Templomának előcsarnokában Taminót figyelmezteti, hogy rossz asszonnyal kötött szövetséget: „A nő nem alkot, csak fecseg, a lelked szóval vette meg?”⁸ - így utal vissza az Öreg Pap az Éj Királynőjének első felvonásbeli jelenetére. Az Öreg Pap az első szereplő a daljátékban, aki Sarastro nagyszerűségét hirdeti. Megjelenését követően a dráma színtere Sarastro birodalma.

Sarastro figurája nyugodt, jóságos. Sarastro zenei frázisai méltóságteljesek, melegséget sugallnak. A daljátékban először az első felvonás végén jelenik meg, amikor Paminával gyengéden beszélget. Mozart itt úgy keveri a recitativót és az ariosót, hogy lehetőség szerint a legkifinomultabb legyen a dallamvezetés és az a beszélt nyelv természetességével vetekedjen.

Sarastro igazságosan dönt Monostatos ügyében is, a második felvonásban, amikor Monostatos meg akarja erőszakolni Paminát, és Monostatost elítéli huszonöt botütésre. Sarastro nagyáriája (második felvonás, no.10. „O Isis und Osiris”) kóruskíséretes, ez még ünnepélyesebbé teszi a jelenetet. Mozart ezzel a módszerrel az egyetértést, szövetséget és az egységet fejezi ki. Sarastro útját követve elérik a boldogságot. De hogyan jutott el a herceg Sarastro birodalmába?

Tamino c-moll jelenete az első felvonás első képében a történet elindulása előtt ábrázolja Taminót. Egy kígyó elől menekül, vadászat közben. A kígyó a gonosz erőket jelképezi a szabadkőműves szimbolikában. Az ária mélyebb értelme, hogy a „fel nem

⁷ Liebner János: *Mozart a színpadon*, 164.o.

⁸ W.A. Mozart- E. Schikaneder: *A varázsfuvola libretto*, Harsányi Zsolt fordítása, 27. o.

vértezett fiatalság a Rossz áldozata lesz”⁹. Félelem és kétségbeesés hallatszik Tamino hangján, A felfelé menő kromatika jelzi a kígyó közeledtét:



Az Esz-dúr ária, vagy ismertebb nevén „Képária” a francia és német vígoperák képáriáira emlékeztet. Tamino beleszeret Paminába, már első megszólalásakor is feltör belőle csodálata. A nagy szeksztt ugrás és az azt követő lefelé irányuló skálák mutatják, hogy első pillanattól fogva szerelmes a lányba.



Az ária mottója a formai visszatérést biztosítja, klarinét szólaltatja meg, de az énekes is kétszer elénekli.



Az ária végén Tamino kimondja, hogy mit érez, az ária során gyakran előforduló dallammal:



Tamino A Bölcsesség Templomának Előcsarnokában az első felvonás végén még retteg Sarastrotól, de a szerelem felbátorítja. Ez a D-dúr példából kiderül:



Tamino szerelmével, Paminával csak a mű második felében találkozik először. Taminót Monostatos brutalitással Sarastro elé viszi, a főpap előtt pillantják meg egymást a szerelmesek. Egymás tekintetét merengve nézik:



Pamina g-moll áriájában c-mollban és g-mollban énekli a hősnő az elválás kábulatában a következő szűk kvintesszektívát:



Ezzel Mozart nagy fájdalmat fejez ki. Az öngyilkossági kísérlet előtt utoljára kifakad a hősnőből a szerelmi fájdalom, ezt Mozart egy duodecima ugrással érzékelteti:

⁹ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 279.o.



Paminát A Három Gyermek segíti a megnyugvásban. Paminának nehezebb próbatételei vannak, mint Taminónak, hiszen ő nem tudhatja, hogy a próbatételek valamiféle magasabb célt szolgálnak. A g-moll ária szenvedésből fakad, mely által Pamina komolyabban veszi Tamino fontosságát. A dráma legfontosabb cselekedete, a harmadik próbatétel előtt Pamina „adja meg az alaphangot”¹⁰, „A poklok vésze vár rád, de társad én leszek”¹¹. A második felvonás elején még Tamino vezet, de a dráma végére Pamina veszi át az aktívabb figura szerepét.

Papageno, aki Taminónak jó barátja, segíti Paminát az opera cselekménye során. A két szereplő cselekedeteiben fellelhetők hasonlóságok; mindkét figura, amikor találkoznak a szerelem nemességéről énekelnek laza zenekari kísérettel. A másik hasonlóság az, hogy a szerelmi bánat miatt mindkét figura öngyilkossági kísérletet hajtana végre, de mindkét esetben A Három Gyermek figyelmezteti őket, hogy ne tegyék.



„Csalfa élet, jojcakát”¹², énekli Papageno szerelmi bánatában, a második felvonásban. Papageno óriási nő-vágyát a következő áriaszlet szemlélteti (első felvonás):



Az opera végén megkapja Papageno a várva- várt „jutalmat” a próbák kiállásáért; Papagenát. Híres duettjükben már a családtervezés egyetértésében decima-párhuzamban énekelnek (érzéki, meghatódott egyetértés).



Papageno Taminóval és Paminával ellentétben nem változik a darab eseményei során. Természetes lény, a túlélésért és a szerelemért, harmóniáért küzd.

¹⁰ Cairns, David: *Mozart és operái*, 294.o.

¹¹ W.A. Mozart- E. Schikaneder: *A varázsfuvola libretto*, Harsányi Zsolt fordítása, 58.o.

¹² W.A. Mozart- E. Schikaneder: *A varázsfuvola libretto*, Harsányi Zsolt fordítása, 60.o.

Ellentétek

Ellentétes világok a műben a „Jó” és a „Rossz”, a „Világosság” és a „Sötétség” világa. Egy másik ellentétes világpár is fellelhető a műben, a mesevilág (Éj Királynője, Sarastro, A Három Dáma, Három Fiú), és a valóság (Papageno, Pamina, Tamino).

Természetesen *A varázsfuvola* két fő pólusa, a Királynő és Sarastro között van a legnagyobb ellentét, a rossz és a jó oldal képviselői ők, a többi szereplő akár passzívan, akár aktívan a két hatalmasság uralma alatt létezik. A mű első felvonásában a néző úgy látja, hogy a Királynő a szenvedő alany, maga a jóság, a szenvedő anya, akinek elrabolták a lányát. Az első felvonásban végig ő tűnik a pozitív oldalnak, bár a felvonás végén a Bölcsesség Templomának Előcsarnokában az Öreg Pap figyelmezteti Taminót, hogy rossz asszonnyal kötött „szövetséget”. Königin der Nacht és Sarastro között az ellentét nem csak a Királynő férjének halála és a Sarastro által birtokolt hatalom miatt robbant ki, hanem a kottapéldával magyarázott viszony miatt is, amely Sarastro és Az Éj Királynője között volt.

Monostatos, a „Fekete Papageno” negatív tükré Papagenonak. Sarastro hatalma alatt áll, a mű vége felé átpártol az Éj Királynőjéhez. Papageno pedig Az Éj Királynőjének világából megy át Sarastro világába.

Összegzés

„Az opera kicsengése a humánus jegyében fogant szerelmi boldogság himnusza.”¹³ A daljáték a mesevilág kis félreértéseit világnézeti összetűzésekkel nagyítja fel. A daljáték két nagy kérdése: Mi a férfi sorsa? Mi a nő sorsa? – A férfi dolga az, hogy kiállja a próbákat tiszta gondolatokkal (szabadkőműves eszmék), így nemes lélekkel fejlődik, és elérje a boldogságot. Az asszony egyedül nem érheti el a boldogságot, de egy férfi oldalán nemes érzelmeivel az egyenjogúságot kiharcolhatja. Mozart *A varázsfuvolában* a szerelmet tisztábbnak, magasabb rendűnek ábrázolja, mint az eddig írt operáiban. Goethe szavai Mozartól: „A szerző igazán értett a művészethez, valódi kontrasztokat teremtett, nagy színházi-drámai hatásokat.”¹⁴

¹³ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 269.o.

¹⁴ Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György: *Mozart operái*, 277.o.

Felhasznált irodalom:

Cairns, David: *Mozart és operái*. Budapest: Park Könyvkiadó, 2007.

Fodor Géza: *A Mozart-opera világgépe*. (internet:
<http://mek.oszk.hu/05000/05024/> Letöltve: 2012.12.03.

Hughes, Spike: *Mozart operakalauz*. Budapest: Zeneműkiadó 1976.

Kárpáti János, Kovács János, Kroó György, Pándi Marianne, Sólyom György:
Mozart operái. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1956.

Liebner János: *Mozart a színpadon*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1961.

Mozart, Wolfgang Amadeus- Schikaneder, Emanuel: *A varázsfuvola libretto*,
Harsányi Zsolt fordítása, Budapest: FLAVE Kiadó, 2002.